

# Maleta Didàctica



## Dossier 1

### Història del Municipi Sant Martí de Provençals La MACOSA Vestigis arquitectònics

Ajuntament de Barcelona  
Districte de Sant Martí  
Direcció de Serveis a les Persones i al Territori  
Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí

## Edició i producció

Ajuntament de Barcelona  
Districte de Sant Martí  
Direcció de Serveis a les Persones i al Territori  
Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí

## Projecte didàctic i guió

SCHOLA. DIDÀCTICA ACTIVA, SL

© del text

Isabel Boj

Núria Castellano

Eva Poblador

Georgina Castells

© dels documents

Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí

Arxiu Nacional de Catalunya

Arxiu Històric de Poblenou

Arxiu Històric de CCOO de Catalunya (Fundació Cipriano García)

Hemeroteca de l'ABC

Hemeroteca de *La Vanguardia*

Miguel Moreno

Cristóbal Orozco

Ferran Saro

## Disseny gràfic

Molècula SCP

## Revisió i correcció del text

Francesco Poletto

## Agraïments especials a :

Arxiu Nacional de Catalunya

Arxiu Històric de Poblenou

Arxiu Històric de CCOO de Catalunya (Fundació Cipriano García)

Treballadors jubilats de MACOSA

Miguel Moreno

Cristóbal Orozco

Ferran Saro

Barcelona, 2014

## ÍNDEX

<b>0. PRESENTACIÓ.....</b>	<b>5</b>
<b>1. HISTÒRIA DEL MUNICIPI DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS.....</b>	<b>5</b>
1.1 Sant Martí de Provençals a l'època medieval .....	5
1.2 Els Prats d'indianes .....	6
1.3 El naixement i creixement de Poblenou .....	7
1.4 El Pla Cerdà a Poblenou .....	8
1.5 La identitat social de Poblenou .....	10
1.6 La República i la Guerra Civil.....	10
1.7 La Postguerra i la lluita per la democràcia.....	11
1.8 Moviments migratoris .....	13
1.9 La Platja Pequín .....	14
1.10 El Camp de la Bota .....	15
<b>2. HISTÒRIA DE LA FÀBRICA MACOSA.....</b>	<b>17</b>
2.1 Història de la família Girona i Agrafel .....	17
2.2 La Ferreria Barcelonesa.....	18
2.3 Ferreria de la Mare de Déu del Remei.....	19
2.4 Material para Ferrocarriles y Construcciones S.A.....	20
2.5 Material y Construcciones S.A (MACOSA) .....	24
2.6 Mediterránea de Industrias del Ferrocarril S.A (MEINFESA) .....	27
2.7 GEC ALSTHOM IBERICA S.A .....	28
<b>3. ELS VESTIGIS ARQUITECTÒNICS DE CAN GIRONA.....</b>	<b>30</b>
3.1 La Torre de les Aigües .....	30
3.2 Arquitectura de la Torre de les Aigües .....	32
3.3 La Torre de les Aigües i l'Art.....	33
3.4 Les xemeneies industrials .....	34

<b>3.5 La xemeneia de Can Girona .....</b>	<b>35</b>
<b>3.6 El Districte de Sant Martí sense MACOSA .....</b>	<b>37</b>

## 0. PRESENTACIÓ

El treball que segueix a continuació, té l'objectiu de mostrar el naixement i desenvolupament de la més important indústria metal·lúrgica martinenca, però també de posar en valor la lluita dels seus treballadors al llarg de quasi un segle i l'impacte que va tenir tant la pròpia fàbrica com el moviment obrer en el seu entorn, en aquest cas, Poblenou.

## 1. HISTÒRIA DEL MUNICIPI DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS

### 1.1. Sant Martí de Provençals a l'època medieval

Tot i que la presència humana a Sant Martí es remonta a la Prehistòria, començarem aquesta petita introducció a la seva història per l'època medieval, ja que fou en aquest període que apareixen les primeres notícies de l'església de St. Martí de Provençals fundada l'any 1052. S'ha de tenir en compte que al llarg d'aquest període medieval, la ciutat de Barcelona va guanyant en població i en activitat artesana. És per això que neixen al Pla tot un seguit de ravals que adquiriren un paper important tant pel que fa a la producció manual com a l'activitat agropecuària. Sant Martí, ubicat a llevant de la ciutat, anava des de les muralles de Barcelona fins als marges del Besòs, i des del mar fins al Carmel. Es tractava d'un poblament dispers, amb moltes zones de llacunes que amb el temps es van anar dessecant.

Gràcies al pas del Rec Comtal aquesta zona va esdevenir un territori molt ric. La presència de l'aigua que havia de servir per regar i abastir la ciutat, al pas per Sant Martí, permetè el cultiu de productes de l'horta i els conreus de regadiu: verdures, hortalisses, arbres fruiters. Tanmateix cal recordar que a Sant Martí també hi havia secà amb vinya i cereal. Amb el pas del temps l'aigua de la sèquia va ser utilitzada per a l'activitat industrial, en un primer moment molins fariners, que aportaven sumes importants al rei que era qui cobrava els impostos del seu ús.

L'espai situat més a prop del mar, va ser durant molts segles una zona humida i pantanosa, amb aiguamolls i llacunes, on abundaven les aus aquàtiques i migratòries. Això el convertia en un espai poc habitat, que patia inundacions freqüents a causa de la proximitat del mar. En època medieval aquesta zona d'aiguamolls, on segles a venir es construiria el futur Poblenou, va ser annexionada a la parròquia de Sant Martí de Provençals. Durant els segles XII i XIII aquesta zona s'aprofita per pastures que han d'alimentar al bestiar que abasteix a Barcelona, tot i que també s'hi porten a terme altres activitats com amassar lli, fer bugada i també hi vivien pescadors. És en aquest moment quan comencen a aparèixer les masies, com la de Can Canals o la d'El Taulat d'en Llimona.

La fesomia de Sant Martí a començaments de segle XVIII va començar a experimentar canvis. A les terres conreades, les pastures, les sèquies i molins, masies disperses i

casetes, s'hi van afegir les primeres fàbriques d'indianes. Per aquesta raó, tal com diu Carreras Candi, es va passar a anomenar el poble dels Prats d'Indianes, tot i que la resta del municipi era eminentment rural, amb una gran quantitat d'explotacions agrícoles. També s'hi van construir el cementiri, el llatzeret i el Camp de la Bota on es feien pràctiques de tir.<sup>1</sup>

**DOCUMENT 1.-** Fotografia de la Masia de Can Canals 1915. *Enciclopèdia de Barcelona*, vol. 4, pàg. 182-183. Prové de l'AMDSM.

**DOCUMENT 2.-** Capçalera d'una publicació periòdica, que reproduïx la imatge tòpica i idealitzada de les fàbriques de vapor establertes al municipi de Sant Martí de Provençals al llarg de la segona meitat del segle XIX. *Enciclopèdia de Barcelona*, vol. 4, pàg. 185. Prové de l'AMDSM.

## 1.2. Els Prats d'indianes

Les indianes eren teixits de cotó de gran aparença que estaven de moda i que per fabricar-les calien grans quantitats d'aigua i grans extensions de terreny (prats) per poder assecar-se al sol. Tot això es trobava a la marina de Sant Martí.

Durant la primera meitat del segle XIX, les indianes van ser substituïdes per la indústria tèxtil. Amb les fàbriques i l'església de Santa Maria del Taulat (1857) Sant Martí va començar a créixer. Les estadístiques que acompanyen el Pla Cerdà estableixen que al 1855 Sant Martí tenia un total de 1.023 edificis. L'informe de l'Ajuntament que l'acompanya especifica que hi havia un total de 957 construccions: 715 cases, 194 cases rústiques i 48 indústries. El cens de 1860 comptava amb 146 cases de planta baixa, 199 de dos pisos i 29 de tres pisos o més i una població d'unes 3.000 persones que no parava de créixer.<sup>2</sup>

Els fabricants d'indianes són la llavor de la indústria al Poblenou. Tot i que la moda de les indianes fou passatgera, els fabricants s'hi quedaren. Els vells prats amb els seus coberts i amb les seves instal·lacions precàries, van donar pas a noves infraestructures fabrils. La implantació de les màquines de vapor va afavorir la proliferació d'indústries, moltes tèxtils, però també del ram de l'alimentació com les farineres, de la pell i finalment de la metal·lúrgia.

L'any 1833 trobàvem 60 fàbriques, el 1879 ja n'eren 103, mentre al 1888 arribaven a 243. A partir del 1870, amb la desaparició de la Ciutadella militar, va créixer el número de fàbriques i habitatges. El creixement va ser tan ràpid i de tanta intensitat que Francesc Cambó va anomenar aquesta zona el "Manchester Català", ja que la concentració que reunia aquest espai de Sant Martí al segle XIX permetia comparar el nostre Poblenou amb aquella ciutat industrial britànica.

<sup>1</sup> VV.AA. *Els barris de Barcelona*. Volum IV. Ajuntament de Barcelona i Enciclopèdia Catalana. Barcelona 2000.

<sup>2</sup> VV.AA. *Els barris de Barcelona*.

A finals del segle XIX i principis del XX Poblenou experimenta una gran diversificació industrial. A part de la importància de la indústria tèxtil, s'hi ubiquen grans foneries com la de Torras, o Can Girona, indústries del vidre (Vilella), del sabó (Rocamora), del gas (Lebon), del paper (Paperera Godó), d'arts gràfiques, adoberies i magatzems, companyies del ram alimentari (galetes, xocolates, làctics), el químic (pintures i vernissos), l'automobilístic, el siderometal·lúrgic... Poc a poc, el ram del metall va substituir en importància el del tèxtil.

**DOCUMENT 3.-** Llistat de les 50 primeres empreses industrials de Sant Martí el 1904 segons la quota fiscal. Extret de Jordi Nadal i Xavier Tafunell, *Sant Martí de Provençals. Pulmó Industrial de Barcelona. 1847-1992*. Ed. Columna, Barcelona, 1992.

### 1.3 El naixement i creixement de Poblenou

Cap al 1840-1850 va aparèixer a la premsa del moment la paraula “Pueblo Nuevo”, fent referència a la concentració d'edificis i de persones que s'instal·laven al sud de Sant Martí de Provençals a la zona del barri del Taulat i a la Plaça Prim.

A la Plaça Prim hi vivien els pescadors i al Taulat, a tocar de les fàbriques, es van anar construint cases per als obrers, sovint a banda i banda d'estrets passatges. És per aquest motiu que l'espai urbà de Poblenou alternava camps de conreu i masies amb terrenys ocupats per les indústries i cases obreres junt amb les antigues casetes dels pescadors.

Ildefons Cerdà, en el seu Pla de l'Eixample de Barcelona, anomenava aquest nou barri Icària. Aquest terme procedeix del llibre *Viatge a Icària* escrit per Étienne Cabet, en què el seu autor, un filòsof i socialista utòpic, descriu una ciutat ideal en què no existia la propietat privada, ni classes socials, ni diners, amb un model econòmic basat en la col·lectivització de les forces de producció. Cabet, que va voler fer realitat el seu somni a França, no va tenir èxit, i per aquesta raó va marxar als Estats Units per posar-la en pràctica. Allà va fer dos intents més de fer real la seva ciutat ideal i en aquests experiments va participar un metge poblenoví que es deia Antoni Rovira.

Però les idees i el pensament de Cabet van arribar de la mà, entre d'altres, de Narcís Monturiol, pensador, escriptor i inventor nascut a Figueres però que vivia a Poblenou. Monturiol va passar a la història per haver creat el primer submarí, l'Ictineu, però cal remarcar que són molt valuoses les seves aportacions al pensament llibertari publicades a la revista *Fraternitat*. Així que Monturiol no era l'únic poblenoví de pensament llibertari: Josep Anselm Clavé, que va generalitzar els cors de cantaires, compartia també les idees de Cabet. És possible que Monturiol i altres companys fessin un intent de crear a l'entorn de la Plaça Prim una comunitat inspirada en el somni d'Icària. Potser és per això que el Passeig del Cementiri de Poblenou que anava des de la Barceloneta al mateix cementiri es passés a anomenar al 1920 Avinguda Icària, nom que es va mantenir fins a la Guerra Civil quan es va canviar per Avinguda de

la Revolució Social. A més del nom actual del mateix carrer que es torna a dir Avinguda d'Icària, al cementiri de Poblenou podem visitar les tombes tant d'Anselm Clavé com de Narcís Monturiol, tot i que aquesta darrera està buida perquè les seves despulles van ser traslladades a Figueres.<sup>3</sup>

**DOCUMENT 4.**-"Plano de los alrededores de la ciudad de Barcelona" Ildefons Cerdà. 1855. Cartoteca digital. Generalitat de Catalunya.

#### 1.4. El Pla Cerdà a Poblenou

Molt a prop començava a créixer la gran Barcelona. Immersa en la Revolució Industrial, Barcelona va enderrocar les seves velles muralles medievals per a poder encabir en el nou espai urbà del pla les noves indústries i habitatges pels seus treballadors.

Finalitzat l'enderrocament, calia estudiar la manera de com havia de créixer la ciutat. L'Ajuntament va convocar un concurs d'idees al que es van presentar Miquel Garriga i Roca, Francesc Daniel Molina, Tomàs Bertran i Soler, Josep Fontserè, Francesc Soler i Glòria, Ildefons Cerdà i Antoni Rovira i Trias, que va ser el guanyador.

Rovira, havia nascut a Gràcia, era fill de mestre d'obres, estava molt ben connectat amb la burgesia barcelonina i havia dissenyat una ciutat d'expansió radial que ocupava només el terme de Barcelona i que incloïa zones residencials, palaus, bulevards, rondes i un gran centre neuràlgic: la Plaça Catalunya. Una ciutat que s'inspirava en les grans capitals europees, propera als municipis del pla a través de cinc grans passeigs, que col·locaria la seva indústria lluny d'aquest centre, als antics pobles de Sants o Sant Martí, ben dotats d'espai, aigua i comunicacions.

Tanmateix, l'any 1960 la reina Isabel II va signar un reial decret en què imposava el pla d'un altre dels concursants: Ildefons Cerdà. El projecte de Cerdà presentava una planificació ortogonal de carrers que integraven els antics pobles del pla a la ciutat. Aquesta xarxa estaria formada per carrers uniformes, perpendiculars i travessers a excepció de dues vies esbiaixades superposades -la Diagonal i la Meridiana- i la Gran Via de les Corts Catalanes. El punt on es trobaven aquests eixos era el gran centre de comunicacions de l'Eixample, en què es preveia una gran plaça, la de les Glòries Catalanes. L'Eixample de Cerdà tindria zones amb serveis com ara mercats, centres socials i esglésies, i uns grans parcs de districte.

L'arquitecte municipal de Sant Martí, Antoni Rovira i Trias, s'oposà frontalment a la implantació del Pla de Cerdà en el seu territori. Els pobles del Pla encara no s'havien annexionat a la ciutat i la implantació del Pla de l'Eixample no va ser ben rebuda enlloc, a Sant Martí tampoc si tenim en compte que Rovira i Trias era el veritable guanyador del projecte d'eixamplament de la Ciutat Comtal. En diverses ocasions, des de l'Ajuntament es va explicitar que el projecte de Cerdà no tenia en compte ni les cases

<sup>3</sup> Per ampliar informació <http://www.arxihistoricpoblenou.es/historia-poblenou.html> i <http://elultimoviajeaicaria.blogspot.com/es/>



disperses ni les propietats, ni les sèquies, torrents, rieres ni tampoc elements tan importants com els antics camins, i que per tant la seva implantació només perjudicava els seus habitants. A més, el Pla Cerdà només projectava com infraestructures noves pel barri el nou cementiri i un hipòdrom, serveis del tot insatisfactoris pels martinencs. Finalment, es va arribar a l'acord que el Pla Cerdà s'aplicaria tot respectant les construccions i vies preexistents. Aquest fet explica que la retícula ortogonal que ordenava l'espai de la ciutat no s'implantés tal com estava previst al territori de Sant Martí. També s'entén que els industrials aprofitessin la disbauxa urbanística generada pel conflicte per donar cobertura als seus interessos. Van ser molts els propietaris fabrils que van comprar terrenys amb la finalitat de construir les seves indústries, planificant naus i tallers sense tenir en compte la trama de Cerdà. L'Ajuntament donava permisos de construcció amb una clàusula restrictiva a una indemnització en cas que finalment s'apliqués la trama Cerdà. Aquest fet explica la precarietat de les infraestructures que no s'ajustaven al Pla de l'Eixample. Can Girona era una d'aquestes indústries: tenia terrenys per créixer, pagava menys impostos que si hagués estat a Barcelona, disposava d'aigua suficient, estava a prop de la via del tren (la qual cosa li va permetre construir una via pròpia per connectar amb l'estació de Poblenou) i tenia el port de Barcelona relativament a prop, tot avantatges per una fàbrica en expansió.<sup>4</sup>

Les persones que vivien en aquest indret eren majoritàriament obrers de les fàbriques que s'hi van anar construint. Els habitatges eren sovint construïts pels empresaris i els llogaven als seus treballadors, d'altres els construïen ells mateixos. La majoria de treballadors eren catalans, valencians i aragonesos i més tard andalusos. Al darrer terç del segle XVIII, Sant Martí tenia un centenar de cases i 1.429 habitants que vivien en una zona sense enllumenat de gas als carrers, amb pous negres i latrines, junt amb el fum de les xemeneies i unes condicions laborals precàries.

L'any 1869 l'enderrocament de les muralles suposa la connexió física de Barcelona amb la que ha de ser la gran àrea d'expansió industrial. Algunes de les famílies industrials que van instal·lar els seus negocis a Poblenou eren: els Girona, els Rocamora, els Escofet, els Folch, els Bertran, els Salillachs, els Gili, els Rovira, els Amatller, els Puigmal, els Basseda o els Torras.

Els municipis de l'antic poble de Sant Martí (la Verneda, el Clot, el Poblenou, la Llacuna, el Camp de l'Arpa i la Sagrera) van ser annexionats a BCN el 20 d'abril de 1897. En el moment de l'annexió tenia 383.908 habitants. Amb l'annexió a Barcelona, Sant Martí es despersonalitza, es fragmenta i perd les seves peculiaritats com a municipi independent. L'annexió es produirà en un moment de crisi econòmica, el que farà que el barri mantingui la seva condició de suburbi i esdevingui un focus de conflictivitat durant el primer terç del segle XX.

---

<sup>4</sup> VV.AA. *Els barris de Barcelona*. Volum IV. Ajuntament de Barcelona i Enciclopèdia Catalana. Barcelona 2000.

### 1.5. La identitat social de Poblenou

Poblenou es va convertir al llarg del segle XIX en un gran nucli industrial amb unes característiques econòmiques, socials i culturals pròpies. Tot i pertànyer a la ciutat de Barcelona, en restava al marge. La contaminació de les indústries, la falta d'eixos de comunicació amb la ciutat, l'escassa presència de transport públic, la proliferació de barris de barraques, la via del tren i una majoria de la classe obrera immigrada el van convertir en un barri marginal, separat i aïllat. Aquest conjunt de factors van contribuir al naixement d'un sentiment de pertinença diferenciat, és a dir, una identitat social de ser i viure a Poblenou. El fet de tenir una configuració social homogènia, amb interessos comuns, va portar a la creació d'una important xarxa associativa, especialment d'entitats culturals, com el Casino de l'Aliança, cooperatives obreres com la Cooperativa Flor de Maig, entitats esportives com el Club de Futbol Júpiter i societats corals.

No és estrany que essent Sant Martí un espai urbà on es produïen situacions d'injustícia social, on l'analfabetisme arribava a un 57% de la població i amb el Partit Radical molt ben posicionat, l'any 1909, durant la Setmana Tràgica, diferents grups poblenovins participessin en la crema de convents com el de les franciscanes, una escola dels maristes o l'església de Santa Maria del Taulat. El dia 29 de juliol després d'una dura batalla entre els revoltats i la Guàrdia Civil amb l'exèrcit, aquests últims van controlar la situació.

**DOCUMENT 5.-** “Entrevista a Manel Andreu, un home lluitador”. Prové de la revista *Icària*, núm. 7, 2003, p. 56-61.

### 1.6. La República i la Guerra Civil

Poblenou era un barri obrer, per tant els anys de la República tots els partits polítics d'esquerres i tots els sindicats hi eren representats. A les fàbriques el sindicat majoritari era el de la CNT. Però més enllà de la lliuta obrera, a Poblenou, els ciutadans es preocupaven no només de les millores socials sinó també de dignificar el seu barri. Des del moviment veïnal es va demanar que es recuperessin les platges pels moments de lleure dels poblenovins.<sup>5</sup>

A les eleccions del 1936 van guanyar el Front Popular amb 23.000 vots, per tant, la defensa de la República va ser aferrissada. Es va establir un control al carrer Pere IV per saber qui entrava i qui sortia de la ciutat, es van cremar esglésies i es van crear menjadors populars i una nova escola i una gran quantitat de camps i d'empreses van ser col·lectivitzats.

Les fàbriques es van transformar per a poder elaborar material de guerra. Entre elles, una de les més importants va ser la foneria Girona que es posà a fabricar armament per l'exèrcit republicà, sobretot munició, també se sap que van improvisar un mena de

---

<sup>5</sup> VV.AA. *Els barris de Barcelona*.

tanqueta a partir d'un camió blindat. Aquesta tanqueta es va traslladar al Casino L'Aliança on la deixaren durant un temps ja que fou impossible moure-la. Can Ponsa, que era una fàbrica tèxtil, confeccionava els mocadors vermells i negres de la FAI.

La fabricació de material de guerra va portar nombrosos bombardejos a Poblenou. Els primers venen per mar de mans del vaixell de guerra "Canarias". Posteriorment, a l'any 1938, es produeixen bombardejos en avió. Les fàbriques com Can Girona o Can Rivièr que feien armament van ser les més afectades així com els habitatges dels voltants, com per exemple, la França Xica. El Poblenou, junt amb la Barceloneta, van ser una de les zones que més van patir els bombardejos de la guerra.

**DOCUMENT 6.-** Article "La terrible experiencia". Prové de l'Hemeroteca de *La Vanguardia*, 30 maig 1937, pàg. 1.

Davant la necessitat de refugis, un nombre important de persones va optar per amagar-se a la Torre de les Aigües, "era enorme i hi podíem deixar els matalassos d'una nit per l'altra".<sup>6</sup> Tanmateix a Poblenou es van fer prop de setanta refugis. La Torre de les Aigües a més de ser un refugi també va participar activament a la guerra amb un bateria antiaèria.

**DOCUMENT 7.-** Article "Tres días de bombardeo sobre Barcelona". Prové de l'Hemeroteca de *La Vanguardia*, 16 març 1988, pàg. 22.

En acabar la guerra, la política del règim franquista va posar en marxa un sistema de repressió de la població que es va iniciar als llocs de treball. A moltes fàbriques hi va haver depuracions i interrogatoris. Aquells obrers que s'havien compromès amb la República van ser durament castigats. Els empresaris que es van quedar al país es van posar del costat del militars vencedors. La fàbrica del Cànem de la família Godó es va transformar en presó. A més a més, les autoritats franquistes es van quedar amb tots els edificis relacionats amb associacions i sindicats, per exemple, a l'Aliança Vella que havia estat confiscada per les Joventuts Llibertàries, s'hi va instal·lar La Falange.

### 1.7.La Postguerra i la lluita per la democràcia

La vaga dels tramvies va ser el primer indicatiu que el moviment obrer no havia estat aniquilat tal com l'Estat pretenia. L'any 1953 el 53% dels habitants del Poblenou eren obrers, i el 35,7% classe mitjana, el 7,8 classe alta i el 3,5% "de luxe". Aquests anys 50 van començar amb vagues com la dels tramvies del març del 1951.<sup>7</sup>

*"Llegó el día 12 y el éxito de la Huelga General fue total. En el Poblenou, que aún era el principal núcleo industrial barcelonés, se produjeron algunos incidentes remarcables,*

<sup>6</sup> VV.AA. *Els barris de Barcelona*.

Es cita per a aquesta referència a VIVES, "Quatre Cantons". 1977

<sup>7</sup> Dades extretes de Josep Maria Huertas, *La gent i els barris de Sant Martí*. Ajuntament de Barcelona. Districte de Sant Martí. Barcelona. 2001.

*aunque las empresas que no habían cerrado lo iban haciendo al paso de los piquetes. Ya en los días anteriores del boicot los trabajadores se habían dado cuenta de la fuerza de su número, cada mañana una ingente cantidad de obreros inundaban caminando las vías que entraban al barrio, Sant Joan de Malta, Pere IV y la Av. Icària, entonces Capitán López Varela.*

*Aquella mañana de la huelga, las mujeres del Cànem formaron un piquete que se presentó en la gran empresa MACOSA, Can Girona, que seguía trabajando y tras liarse a bofetadas con un ingeniero que les impedía el paso, increparon a los trabajadores. “No teniu pebrots”, “gallinetes”, “covards” y “esquirols”, palabras que junto al lanzamiento de piedras, convencieron a los más recalcitrantes, cerrando la empresa durante dos días. Pero fueron los obreros de la industria textil Vicente Illa S.A. los que fueron protagonistas de uno de los hechos más recordados, cuando los trabajadores hicieron una barricada con una larga y pesada viga, que trajeron de una obra cercana hasta en medio de la vía del tranvía de Pere IV y después amedrentaron a la policía de paisano cuando querían detener a un obrero por los hechos. En el Poblenou incluso cerraron las industrias de hielo, cosa que sólo lo había logrado Durruti en el 36.”<sup>8</sup>*

Els anys 60 van significar una millora en l'economia: l'augment de l'estabilitat va portar més conflictivitat laboral, ja que els treballadors consideraven que fos arribat el moment de pensar no només en el progrés de l'empresa sinó també i sobretot en la millora de les seves condicions laborals. El tèxtil ja no era el sector industrial més representat a Sant Martí, la sidero-metal·lúrgia li havia agafat el relleu. L'any 1963 hi havia 699 empreses tèxtils, davant les 1.826 empreses metal·lúrgiques.<sup>9</sup> Tot i la puixança econòmica, alguna fàbrica important com ara Motor Ibèrica es va traslladar a la Zona Franca. Seria la primera indústria que s'hi traslladava i amb ella s'iniciaria un procés que va acabar deslocalitzant la resta d'empreses fabrils de Poblenou.

Deixant de banda l'episodi de la Vaga dels Tramvies, la submissió imposada per la dictadura franquista es va trencar ben avançats els anys 50. Les vagues dels anys 1956, 1958 i especialment la del 1962 van servir d'assaig i aprenentatge després del llarg temps de silenci que seguí la Guerra Civil.

Els anys 70 es va produir una radicalització de les posicions. Els empresaris reclamaren recolzament al règim i al sindicat vertical però aquest s'havia convertit en una estructura obsoleta. Alguns obrers es van introduir al Sindicat Vertical, ja que era la única plataforma per connectar amb els treballadors. D'aquesta manera, des del propi sindicat podien posar-se al capdavant del moviment obrer que lluitava no només per a la millora de les condicions de treball sinó per posar fi a la dictadura.

## 1.8. Moviments migratoris

<sup>8</sup><http://elultimoviajeaicaria.wordpress.com/tag/vaga-de-tramvies-51/> extret de Fèlix Fanés, *La vaga de tramvies del 1951*, Editorial Laia, Barcelona, 1977.

<sup>9</sup> Dades extretes de Josep Maria Huertas. *La gent i els barris de Sant Martí*.

L'activitat industrial va ser tan important que van començar a arribar persones d'altres comunitats que buscaven feina. De forma especial l'organització de l'Exposició Universal de 1888 va atraure obrers que procedien de l'Aragó i el País Valencià.

Tot aquest moviment migratori buscava un territori on poder trobar una feina digna i construir un futur per ells i la seva família. Aquesta arribada va ser tan massiva que podríem afirmar que Poblenou va créixer exponencialment en nombre de població i d'extensió. Al tombant de segle, Poblenou tenia vuit barriades: El Camp de la Bota, La Llacuna, El Taulat, La Plata, Trullàs, França Xica, Darrere del Cementiri, Pequín i Somorrostro.

Aquestes tres últimes estaven situades al costat del mar. La barriada de Darrere del Cementiri a més, tenia la via del tren pel mig que la defensava dels temporals.

La Llacuna es trobava al nord del barri. El seu topònim venia d'un rec d'aigua que va subsistir fins a començaments del segle XX. Era una zona molt tancada i propensa a infeccions: per aquest motiu, a partir de 1915 van autoritzar obrir alguns trams.

El Taulat estava situat al sud del Poblenou, l'envoltava per un costat el Cementiri Vell i per l'altre Can Girona. El seu nucli era la plaça Prim. Les cases eren de planta baixa i pis i excepcionalment alguna de dues plantes. El 1872 va néixer el primer diari del Poblenou *El Eco del Taulat*. Trullàs agafà el nom de Jacint Trullàs i Payarol que va ser l'industrial que va crear un negoci al voltant del qual es va desenvolupar una petita barriada entre els carrers Pere IV i Pallars.

França Xica: el seu nom prové dels obrers especialitzats de nacionalitat francesa que treballaven a Can Girona. Estava situada entre els carrers Bac de Roda, Ramon Turó, Ferrer i el Mar. Fins a la Guerra Civil celebraven la festa major amb un piano de maneta. Al Cafè de Can Daniel feien funcions els dies festius i el ball al bar La Parra on havies de pagar per entrar dues pessetes l'home i un ral la dona. Amb l'arribada d'especialistes anglesos es va construir una església evangèlica al carrer Llull i van crear un recinte per a protestants al cementiri del Poblenou.

La Plata era el barri on es van instal·lar els boters a principis del segle XIX. Com els boters guanyaven molts diners, el barri es va passar a dir La Plata. Encara que hi ha diferents opinions sobre els límits d'aquesta barriada, podríem situar-la entre els carrers de Doctor Trueta i Badajoz. Estava format per famílies procedents de Castella i Terol.

Somorrostro va ser una de les barriades més importants de Barcelona tant pel número d'habitants com pel temps que va existir (1879-1966). Situat entre el Gas Lebon a Poblenou i l'Hospital dels Infecciosos (Hospital del Mar actual) a la Barceloneta. L'any 1966 es va desallotjar ja que s'havien d'enderrocar les barraques que quedaven per deixar lliure la platja per a unes maniobres militars que havia de presenciar Franco.

Darrere del Cementiri era un llarg carrer entre el cementiri i el tren. El 1898 ja tenia 37 barraques i 160 habitants. El 7 d'octubre l'arribada del metro al barri va trencar-ne així l'aïllament històric. Les 147 barraques que quedaven van ser enderrocades en dues fases. El 1985 van donar pisos al carrer Sant Joan de Malta i van desaparèixer totalment el 1991.

De les vuit barriades que tenia el Poblenou desenvoluparem més àmpliament el Camp de la Bota i Pequín per la rellevància històrica que van tenir.

### 1.9. La Platja Pequín

La llegenda diu que l'any 1870 van arribar uns immigrants a Barcelona d'origen xinès. Aquests havien abandonat el seu país a conseqüència de les guerres de l'opi. En un primer moment es van dirigir cap a les Filipines i s'hi van quedar fins que va començar la guerra de la independència contra Espanya. En aquell moment junt amb les seves famílies es van traslladar cap a la nostra ciutat. I és precisament d'aquí d'on prové el nom d'aquest barri.

Aquest barri estava estructurat a partir d'un carrer molt llarg anomenat Sant Salvador i de dues places. L'any 1929 hi havia 60 casetes i unes 40 barraques.<sup>10</sup> Totes elles sense lavabos, i sense aigua, fet que els obligava anar a buscar aigua a les fonts públiques que hi havia.

Es van situar entre els dipòsits ferroviaris, el mar i la riera d'Horta. La majoria dels seus habitants vivien, els homes de la pesca i les dones del treball a la fàbrica.

El capellà Manel Barguñó, l'any 1902, va crear l'Obra de Pequín amb la intenció de construir una església, un dispensari mèdic, una escola i un centre social. També va crear dos cors de veus (masculí i femení) i va legitimar molts matrimonis.

Uns anys després, els republicans van crear el Centre d'Unió Republicana que també tenia una escola, i a més a més, un cafè, una sala de teatre i l'any 1915 una cooperativa de consum.

Està clar que la intenció que tenien, tant el capellà com els republicans era la d'influenciar i guanyar-se la confiança dels 700 habitants de la platja de Pequín. Un cens de 1963 indicava que el 20% dels nens no anaven a l'escola: encara que s'haguessin construït escoles, no es va desenvolupar una política que fes entendre als pares que els nens i la nenes havien d'anar-hi.

El 27 de juliol de 1909, segon dia de la Setmana Tràgica, grups revolucionaris del Poblenou es van dirigir cap aquest barri i van cremar l'església i els edificis parroquials.

---

<sup>10</sup> Revista *Icària* núm. 7, any 2003.

Posteriorment els republicans construïren la Casa del Poble i el capellà va refer l'església i continuà amb la seva política d'ajudar a les famílies.

Era un barri humil però amb una important activitat cultural. S'hi celebraven festes com la festa major per Sant Pere o la revetlla de Sant Joan. Les tardes dels diumenges hi anaven seminaristes encarregats del programa de catequesis i portaven pel·lícules de dibuixos pels infants i els tenien entretinguts. Al febrer de 1932 un temporal s'emportà una bona part del barri que sempre estava sotmès a l'amenaça del mar. Les grans tempestes de 1930 i 1932 el van canviar molt i ja no va tornar a ser el mateix. A la dècada dels anys 40 del segle XX quedaven 378 barraques que van subsistir pràcticament fins al 1974.

### 1.10. El Camp de la Bota

Es troba en un espai de terreny molt pla, i és precisament aquest l'origen del nom de camp. Era una zona despoblada i sense gaire importància, on la gent anava a pescar. En un primer moment, els francesos hi van instal·lar un camp de pràctiques de tir per ser un lloc aïllat i despoblat. Tot i això, per protegir les persones que hi poguessin passar, es van establir un seguit de mesures de seguretat que intentaven no perjudicar als pescadors de la zona als que s'avisava abans de fer les pràctiques de tir, i als propis militars que podien patir algun accident durant les pràctiques.

Més endavant, l'any 1858, Juan Zapatero, capità general de Catalunya, va fer construir un castell militar amb quatre torres als angles com a escola d'artilleria. Va ser conegut amb els noms de Castell de les Quatre Torres o Castell del Camp de la Bota. A més de la funció d'escola servia com a vigilància de la costa i d'entrenament. Va tenir aquestes funcions fins a la Segona República. I va ser a l'entorn d'aquest castell, entre el límit del municipi de Sant Adrià del Besòs i del districte de Sant Martí on es va construir el barri del Camp de la Bota, també molt a prop del Barri Pequin.

#### DOCUMENT 8.- Revista *Icària*, núm. 7.

Les primeres barraques van ser aixecades per famílies vingudes a Barcelona a treballar amb motiu de l'Exposició Internacional de 1929.

Durant la Guerra Civil va ser un espai d'afusellament d'anarquistes, republicans i comunistes. I després s'hi va construir un camp de presoners. Hi ha constància de 44 afusellats del 1936 al 1939 i d'uns 1704 entre 1939-1952.<sup>11</sup> Entre els afusellats podem trobar el coronel José Llanas i el capità Ferran Dasi, executats el 4 de setembre de 1936 i considerats els primers militars assassinats en aquest indret. El 14 de febrer de 1939, dinou dies després de la caiguda de Barcelona, l'advocat i diputat Eduardo Barriobero va ser el primer afusellat al Camp de la Bota a mans de les tropes franquistes. Les darreres execucions van tenir lloc el 14 de març de 1952 quan cinc anarquistes del

<sup>11</sup> Dades extretes de <http://francescabad.com/campdelabota>

grup Talión (Pere Adrover, Jordi Pons, Josep Pérez, Genís Urrea i Santiago Amir) van ser acusats d'una sèrie d'atracaments. Els sentenciats a la pena de mort van ser nou, però la pressió internacional, sobretot de França amb els intel·lectuals André Breton, Jean Paul Sartre, Albert Camus, va aconseguir escurçar la llista. A més, el bisbe de Tolosa també va pressionar comunicant que no es traslladaria a Barcelona amb ocasió del Congrés Eucarístic Internacional si no s'acabava amb aquesta situació. Franco per intentar suavitzar la situació va executar a cinc dels nou.<sup>12</sup>

L'any 1963 era un barri amb 289 barraques i una escola situada al castell que portava l'escolapi Francesc Botey on hi assistien uns 300 alumnes. Ell mateix també vivia en una barraca.

Aquestes barraques tenien una superfície d'uns 20 metres quadrats sense aigua ni lavabos. Eren poques les que tenien electricitat. El barri disposa d'entre 25 i 30 lavabos, uns 6 safareigs i 6 fonts.

Dins de la misèria en què vivien, els pitjors moments eren els de les tempestes. Els que vivien més a prop de la costa, sovint s'havien de refugiar al Castell per evitar morir a causa de l'arribada de les aigües.

A la dècada dels anys 1950, quan l'exèrcit abandona el castell, la població del barri comença a créixer. L'assistenta social es va encarregar de fer un cens l'any 1963 i va comptabilitzar 667 barraques: d'elles 378 estaven al barri Pequín i 289 al Camp de la Bota. En total hi vivien 745 famílies que representaven un total de 3.415 habitants. Mica en mica, el treball dels assistents socials, del sacerdot, dels veïns... dóna els seus fruits i es comencen a veure algunes millores. L'any 1964 van construir la guarderia "Los Ángeles" pensada per a les dones ja que era una solució per facilitar el seu accés al treball remunerat. L'any 1966 posen en funcionament un dispensari i l'any següent un centre social. Aquestes millores van tenir com a resultat que l'any 1970 hi haguessin 800 barraques amb un total de 5.000 habitants, principalment d'ètnia gitana.

El 1974 amb la creació del nou polígon de La Mina, van ser desmantellats els suburbis de la platja. Però l'any 1987 encara quedaven 385 persones repartides en 72 barraques. El castell ja havia estat enderrocat i al juliol de 1989 van ser enderrocades les darreres barraques.

En memòria dels afusellats es va construir una placa i es va erigir un monument a la Fraternitat fet per l'escultor Miquel Navarro i amb un poema de Màrius Torres. Actualment amb les obres del Fòrum de les Cultures el monument ha quedat dins del seu territori.

---

<sup>12</sup> <http://francescabad.com/campdelabota>



## 2.HISTÒRIA DE LA FÀBRICA MACOSA

### 2.1.Història de la família Girona i Agrafer

Família procedent de Tàrraga on va néixer el pare Ignasi Girona i Targa que va crear una important casa de comerç a Barcelona. Va casar-se en dues ocasions. La primera amb l'Antònia Agrafer i Obrador amb qui va tenir quatre fills però només en van sobreviure tres: Joan (el primogènit), Ma. Mercè i Antònia. Es va casar en segones núpcies (1806) amb la germana de la seva dona (fet habitual en aquella època) Rita Agrafer i Obrador i van cinc fills (Manuel, Ignasi, Esperança, Jaume i Casimir) que es van repartir els negocis i les responsabilitats.

Joan, el primogènit, va anar a estudiar a Suïssa on va estar més de deu anys. Manuel va ser el que més a prop del seu pare va estar sempre. Jaume va marxar a viure a Madrid on va destacar per les seves iniciatives empresarials, es va casar amb Saturnina Canaleta i Morales. Ignasi, es va casar amb Amèlia Vilanova i Nadal i el seu fill, Joan Girona Vilanova, estaria durant bona part de la seva vida al capdavant de Can Girona. El darrer germà, Casimir, es va especialitzar en el sector metal·lúrgic i es va casar amb Emilia Clavé i Flaquer, filla del soci del pare de Casimir.

L'any 1839 Ignasi Girona i Targa va liquidar l'empresa que tenia per crear amb els seus fills i un soci una nova entitat amb el nom de Girona Hermanos, Clavé y Compañía. El capital inicial era de 40.000 duros repartits de la següent manera: Ignasi Girona i Targa aportava 15.000 duros, Joan B. Clavé 12.500 i Joan i Manel Girona 12.500. Joan i Manel Girona junt amb el soci Joan B. Clavé constaven com a presidents de la companyia que va funcionar del 1839 al 1867. L'octubre de 1854 Joan B. Clavé decidí deixar l'empresa, la qual cosa la va convertir en una empresa únicament familiar en què participaren de forma directa Manel i Ignasi Girona junt amb el pare. La resta de germans estarien representats directament pel pare. L'any 1864, en un moment d'estabilitat per l'empresa, van decidir liquidar-la, i l'any 1867 deixà de funcionar definitivament.

Entre els encàrrecs més importants que van rebre, consten la construcció del Canal d'Urgell, la línia del ferrocarril Barcelona-Saragossa, la Universitat de Barcelona, el Teatre del Liceu, companyies d'assegurances, activitats industrials, financeres i mineres.

Alguns dels fills d'Ignasi Girona es dedicaran als negocis o bé a la política. Manuel Girona i Agrafer que va néixer l'any 1818 i va morir l'any 1905, va ser comerciant, industrial, polític i financer. Va estudiar a les escoles de la Junta de Comerç de Barcelona, i a més va començar la carrera d'arquitectura que va abandonar per començar a treballar en diferents negocis. Ja amb 16 anys (1834) va representar una empresa d'Almeria que fabricava canonades de plom. És important remarcar que es va casar amb la veneçolana Ana Vidal i Ramón, filla del Manuel Vidal i Quadras fundador d'una casa de banca que va ser absorbida pel Banc de Barcelona que havia estat fundat pel propi Manuel. Era una persona que tothom tenia present a l'hora d'organitzar

noves empreses. Durant 40 anys va ser president de la Junta Provincial de Beneficència, membre de la Junta de la Societat Barcelonesa Protectora d'animals, fundador i primer president de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona i va participar en la construcció del Gran Teatre del Liceu (1847). Va ser dues vegades president de l'Ateneu Barcelonès, alcalde de Barcelona i posteriorment Comissari Regi de l'Exposició Universal de 1888 entre moltes altres distincions. És de destacar que va pagar la façana de la catedral de Barcelona i actualment la família té un sepulcre al claustre fet pel Manel Fuxà.

Jaume Girona i Agraphel, comte d'Eleta, no va destacar tant com el seu germà Manuel però també es va dedicar a diferents negocis com el de ser el fundador del Banco de Castilla a Madrid. Va ser enviat a Madrid el novembre de 1844 per controlar l'empresa familiar arribant a crear la Casa Girona y Compañía de Madrid. Ell i el seu germà Manuel van ser dels fundadors d'Alts Forns de Biscaia i del Banco Hispano Colonial. Aquest banc va recolzar econòmicament al govern a la campanya per pacificar Cuba. També va dedicar-se a la política essent diputat per Barcelona i senador per Puerto Rico. El pintor Madrazo el va pintar en un quadre que es troba actualment al Museu del Prado de Madrid junt amb el de la seva dona Saturnina Canaleta.

Ignasi i Casimir es van especialitzar en la metal·lúrgia. Van crear la Ferreria Barcelonesa (1857), la Ferreria del Clot i la Ferreria de Sants. Aquesta darrera va passar a anomenar-se Ferreria de Sant Josep i es va unir a la Ferreria de la Mare de Déu del Remei que era l'antiga Ferreria Barcelonesa. Posteriorment va passar a ser Materiales para Ferrocarriles y Construcciones. Ignasi també es va dedicar a la banca essent el primer director del Banco de España a Barcelona. Els dos germans també es van fer amb els tallers Balcells i Gallisà de Barcelona on fabricaven cotxes, vagonets i carros.

## **2.2. La Ferreria Barcelonesa**

La Ferreria Barcelonesa (1857-1861) va ser una petita foneria constituïda el 2 de setembre del 1857 amb 2.500.000 rals. Sabem que l'any 1857 estava situada a la part de llevant de Sant Martí de Provençals.

La família Girona va arribar a tenir en total tres ferreries: la de Barcelona, la del Clot i la de Sants. Aquesta darrera es va passar a anomenar Ferreria de Sant Josep i es va unir a la Ferreria Barcelonesa.

La Ferreria Barcelonesa es va establir a Sant Martí de Provençals el 14 d'octubre de 1857 i va començar a funcionar el mes de gener de 1859. Aquest mateix any ja disposava de sis forns tipus Puddler, sis forns d'afinació, dos forns per a planxes, tres trens de cilindres i tres màquines de vapor de 120, 14 i 8 CV. L'any 1861 ja era una empresa de certa envergadura amb 250 treballadors.

Les ferreries eren fàbriques que utilitzaven els sistemes més moderns per obtenir ferro, la qual cosa les feia més rentables que les fargues catalanes. Les ferreries feien la

primera i la segona fusió del mineral: primer obtenien el ferro de fosa apte per a la forja i la foneria; després l'afinaven i hi donaven forma.

### **2.3.Ferreria de la Mare de Déu del Remei**

La Ferreria Barcelonesa es va convertir en la foneria dels germans Ignasi i Casimir Girona quan la van comprar canviant-hi el nom pel de Ferreria de la Mare de Déu del Remei(1862-1881).

Aquest nom ve de l'advocació amb què era venerada la Mare de Déu a la capella del Castell del Remei, la casa rústica familiar. I va ser en aquesta casa, on es van construir els primers carrils ferroviaris fabricats a Catalunya i a Espanya, moment en què s'estava construint la xarxa ferroviària catalana i espanyola. L'any 1865, després d'una inversió de 100.000 pessetes, van instal·lar la maquinària necessària per convertir la ferralla vella en ferro nou.

L'any 1871 es va fer un dibuix de tot el perímetre que ocupava la Ferreria de la Mare de Déu del Remei. Aquí es veia com una part tocava amb l'empresa La Conxita, entre el carrer dels Ferrers, el de Corders i el Camí dels Capellans, al costat del Ferrocarril de Barcelona a Girona, mentre que la resta del terreny estava a prop de la fàbrica Puntí. L'any 1877 ocupava el 27è lloc entre les 50 primeres empreses de Sant Martí, i era la principal foneria d'aquest municipi especialitzada en la construcció de carrils i també d'estructures metàl·liques (armadures i bigues de ferro).

### **2.4.Material para Ferrocarriles y Construcciones S.A**

L'any 1881, la Ferreria de la Mare de Déu del Remei es converteix en Material para Ferrocarriles y Construcciones S.A. Aquí, a més dels germans Casimir i Ignasi, també en formarà part Manuel Girona.

El 23 de desembre de 1881, la família Girona, Crédito General de Ferrocarriles i el grup Baucells i Gallisà, junt amb d'altres accionistes van constituir l'empresa Sociedad Material para Ferrocarriles y Construcciones amb un capital nominal de 10.000.000 de pessetes i un termini de 30 anys. Aquest capital estava representat en 20.000 accions nominatives de 500 pessetes. Les escriptures especifiquen que el capital es podrà augmentar sempre que la quantitat no sigui major al 10% i en períodes no menors a tres mesos. Qualsevol retard en el pagament tindrà un interès del 6%.

També segons les escriptures, les accions eren indivisibles i la societat no reconeixia més que a un propietari. Quan hi hagi més d'un hereu i aquests no es posin d'acord hauran de ser representats per un apoderat col·lectiu.

La finalitat de la nova empresa era produir peces, aparells i material fix de ferro per a ferrocarril, i també material mòbil com vagonets de tren, activitat que l'empresa Baucells coneixia molt bé. En concret, pel que fa a les escriptures, especifica que és una societat

dedicada a *“Altos Hornos y a toda clase de construcciones de hierro, acero y otros metales así como a los de madera y otros artículos para material de ferrocarriles y de toda clase de construcciones de obras públicas y particulares”*

**DOCUMENT 9.-** Escritures de constitució de la societat Materiales para Ferrocarriles y Construcciones (1881). Prové de l'ANC.

**DOCUMENT 10.-** Acció de la societat Materiales para Ferrocarriles y Construcciones. Prové de l'ANC.

El mateix any de la fundació de la Sociedad Material para Ferrocarriles y Construcciones S.A aquesta empresa va comprar uns terrenys propers. D'aquesta manera la fàbrica passava a ocupar una superfície de 13 hectàrees i donava feina a uns 500 obrers.

Aquesta fàbrica es convertirà en la segona gran empresa metal·lúrgica catalana després de La Maquinista Terrestre i Marítima.

El 5 de gener de 1883, els germans Girona, Ignasi i Casimir, van aportar la Ferreria de la Mare de Déu del Remei a la nova societat, que va passar a ocupar un total de tretze hectàrees al Poblenou.

La fàbrica utilitzava ferralla, que es trobava abastament a Catalunya i lingot de ferro del País Basc. Però també ferro d'Escòcia i carbó de coc de França o d'Anglaterra. Depenien molt dels materials d'importació, i només la gran quantitat de ferralla que hi havia a Catalunya pal·liava una mica aquesta dependència.<sup>13</sup>

En aquests moments ja tenien tres grans naus on es repartien els diferents forns, torns, màquines de vapor, tallers, seccions diverses, etc...

El 1882 ja disposaven d'electricitat per il·luminar les naus, gràcies a la instal·lació realitzada per l'empresa Dalmau i Xifra. A més a més, tenia una línia pròpia de ferrocarril que la connectava amb la línia veïna de Barcelona a França.

Tant l'empresa Material para Ferrocarriles y Construcciones, com La Maquinista, van tenir un gran protagonisme a l'Exposició Universal de Barcelona del 1888 de la qual Manuel Girona va ser comissari regi. Els Girona van mostrar la seva nova especialitat de construcció de material mòbil representada per set vagons de tren i un tramvia que van ser exposats a la Galeria de Material de Transport, que ocupava una quarta part del recinte. L'empresa va ser guardonada amb la medalla d'or de l'Exposició per la construcció de vagons de la línia TBF.

---

<sup>13</sup> Jordi Nadal i Xavier Tafunell, *Sant Martí de Provençals. Pulmó Industrial de Barcelona. 1847-1992*. Ed. Columna, Barcelona, 1992.

En el moment de crisi de la dècada dels 90 del segle XIX, la construcció de vagons els va permetre sostenir l'empresa. Després del primer vagó construït l'any 1882, el 1897 en va construir 1.000, i el seu prestigi era reconegut internacionalment.

A finals del segle XIX i començaments del XX, les dues grans companyies ferroviàries de l'Estat van esdevenir clients habituals de la fàbrica Can Girona. La principal especialitat de l'empresa eren els vagons, els cotxes de ferrocarril i els de tramvia. I a més a més, junt amb la Fàbrica Rivièrè eren les dues úniques grans empreses de metall de Sant Martí de Provençals.

A començaments del segle XX era una empresa de construccions metal·lo mecàniques, especialment de vagons i cotxes de ferrocarril. Poc a poc deixen de construir ponts i armadures metàl·liques per especialitzar-se en l'àmbit ferroviari. Can Girona no tenia competidor nacional, però a principis de segle XX la situació va canviar quan apareixen competidors al País Basc, Saragossa i València.

En tot aquest panorama, les empreses que li feien més competència foren les que tenien la matèria primera més a prop, per tant les del País Basc. Per altra banda també els aparegué un competidor directe molt a prop que fou Torras Herrerias y Construcciones de Poble Nou que va començar a fabricar acer laminat. Els germans Girona decidiren imitar el que havien fet els Torras i es posaren a fabricar peces d'acer laminat.

L'any 1904 Can Girona era la desena empresa de Sant Martí segons la quota contribució industrial, i la primera del sector metal·lúrgic, i proporcionava pràcticament la totalitat del material mòbil per a ferrocarrils i tramvies d'Espanya. L'any 1906 s'aprova l'aranzel i es continua construint material ferroviari, tot i que s'ha de repartir la producció amb altres empreses.

El primer terç del segle XX Can Girona, sota la direcció de Joan Girona i Vilanova (fill d'Ignasi, un dels fundadors) experimentà un fort desenvolupament tècnic i econòmic, i precisament per aquest motiu van ampliar les instal·lacions productives i les van modificar. La fàbrica va reforçar l'activitat i el creixement de la zona del Taulat, la zona del carrer de Pellaires i va impulsar la creació de la França Xica (lloc on vivia la gran majoria dels treballadors i tècnics francesos).

El 1908 esperonats per la competència de la Ferreria dels Torras, van decidir instal·lar un forn Martin Siemens escalfat amb carbó asturià i un tren de laminatge de dos cilindres per obtenir diferents tipus de peces grosses com perfils, bigues, planxes... Gràcies a aquest nou forn, cap al 1910 tenien capacitat per produir 50 tones d'acer, superant així els Torras.

Can Girona anava ampliant els seus límits. Va arribar un moment en què va topar amb la normativa municipal imposada pel pla d'illa de Cerdà. L'empresa va demanar a l'Ajuntament el 1913 la creació d'una "Illa industrial" que ocupés els carrers del voltant

i unir els diferents tallers separats tant pels carrers previstos en el pla Cerdà com pels camins antics (Camí dels Capellans). Can Girona necessitava poder disposar d'un espai gran i unitari, sense interrupcions, en què els obrers i vehicles de transport es poguessin moure dins l'espai fabril sense entrebancs. La petició va ser denegada pel consistori. No obstant l'any 1914 va rebre el suport de diverses entitats ciutadanes i empresarials argumentant que ja s'havia fet en altres casos d'establiments públics com amb l'Escorxador, l'Hospital Clínic, Casernes, o establiments industrials com la fàbrica Batlló o Gas Lebón. Finalment, el 23 de setembre del 1915 van aconseguir l'acord municipal per declarar l'illa industrial entre els carrers Ferrers, Camí dels Capellans, Enna, Agricultura i Ferrocarril. Anys successius van fer que aquesta illa industrial s'ampliés incorporant més carrers i arribant fins al carrer Llull. Amb aquesta illa industrial la fàbrica ocupava una superfície equivalent a gairebé nou illes de cases de l'Eixample. Aquesta resolució va afavorir a moltes d'altres empreses del Poblenou ja que van ser també considerades illes industrials com és el cas de la Vidrieria de J. Vilella i la Catalana de Gas.<sup>14</sup>

L'any 1917, un cop aprovat el pla de l'Eixample a Poblenou, l'Ajuntament de Barcelona creà el concepte d'illa industrial. Can Girona va sol·licitar la denominació d'illa industrial l'any 1923 al·legant un gran creixement de l'activitat industrial i l'any 1924 hi va ser concedida. El mateix director de l'empresa, Juan Girona, expressava en la petició que feia a l'Ajuntament la necessitat de disposar d'un gran espai fabril donat que els productes de transport que fabricava la seva empresa (trens, màquines, vagonets, peces per l'automòbil i tramvies) eren necessaris de cara al desenvolupament i la independència econòmica. L'any 1929 es va sol·licitar una nova ampliació de l'illa industrial, que fou concedida l'any 1930 amb la condició de que el carrer Enna fos obert a la circulació. Malgrat el requeriment de l'Ajuntament, Can Girona no va voler mai obrir aquest carrer que creuava la fàbrica pel mig. Això explicaria la diversitat d'accions que es van fer des de la direcció de la fàbrica per aconseguir el seu propòsit. Les exigències del consistori mai no van ser complides i el carrer Enna, al seu pas per Can Girona, va ser una zona de pas destinada a la mobilitat i càrrega dins la fàbrica per on hi transcorria el "Traver", un carrer dotat d'una gran grua per transportar grans peces de ferro dins la fàbrica.

**DOCUMENT 11.** "Excelentísimo señor". Carta dels treballadors a l'Ajuntament. Prové de l'ANC.

**DOCUMENT 12.** Transcripció d'una carta petició de favor. Prové de l'ANC.

Després d'un període de crisi, els anys de la primera Guerra Mundial permeten una nova expansió de l'empresa, la qual cosa es traduí en l'ampliació del recinte fabril i en una millora dels generadors de vapor i de les instal·lacions elèctriques. Aquesta ampliació va continuar durant els anys 1921-1924 quan van construir la porteria i van ubicar el transformador elèctric entre d'altres. A més a més van comprar els terrenys de l'antiga Compañía General Anónima de Aguas de Barcelona, situada a la part dreta

<sup>14</sup> Jordi Nadal i Xavier Tafunell. *Sant Martí de Provençals*.

del Besòs (1922). Aquesta compra va representar la incorporació d'uns 19.000 m<sup>2</sup>, on hi havia la torre de les Aigües, les sales de màquines d'extracció, una sala de vapor i l'amplia zona amb jardins i horts.

L'any 1929 els tallers ocupaven 18 hectàrees de les quals vuit eren edificades i tenien un total de 2.600 treballadors.<sup>15</sup>

Davant de les dimensions que tenia el conjunt de la fàbrica, l'empresa va decidir donar al conjunt una entrada que tingués algun element representatiu i personal. L'any 1928 van encarregar a l'arquitecte Joaquim Bassegoda la construcció d'un edifici amb façana al carrer dels Ferrers. Aquest edifici de forma rectangular, obert a l'interior de la fàbrica, ocupava una superfície de 515,90 m<sup>2</sup> i estava situat fent cantonada al carrer Pellaires. Tenia baixos destinats a magatzem de ferro i dues plantes destinades a habitatges per als tècnics, contramestres i director, com era habitual a les grans fàbriques del Poblenou com Can Recolons, per exemple. Tenia l'aspecte propi dels establiments fabrils o de serveis i transports que caracteritzava l'arquitectura d'algunes dependències de la mateixa fàbrica.

El 1923, un altre membre de la mateixa nissaga, Pere Bassegoda, va dur a terme per a la Sociedad Material para Ferrocarriles y Construcciones la reconstrucció d'un ampli magatzem d'una sola planta malmès per un incendi a l'Eixample de Sant Antoni (carrer Marqués de Campo Sagrado núm. 22).

Durant la Guerra Civil l'empresa fou col·lectivitzada i reconvertida en indústria de guerra d'acord amb el decret de la Generalitat del 7 d'agost de 1936. Catalunya no tenia experiència en la fabricació de material de guerra i, per tant, es va haver d'improvisar. S'havien de fabricar equips militars, fusells, metralladores, explosius, bombes, detonadors, bales, vehicles blindats, avions,...

El mes d'agost del 1938, el govern central va requisar totes les indústries de guerra catalanes que van passar a dependre de la Sotssecretaria de l'Armament del Ministeri de Defensa. Se sap que es va instal·lar una bateria antiaèria connectada amb el Far del Llobregat i amb la Torre de Sant Sebastià. Durant els tres anys de guerra, i en especial a partir del febrer del 1937, Can Girona i les seves rodalies van ser l'objectiu dels bombardeigs en cinc ocasions, i tot i que la fàbrica disposava d'un refugi, el 29 de maig del 1937 les bombes van ocasionar vuit morts i tretze ferits entre els treballadors.

El 6 d'agost de 1936 el Comitè de Control Obrer de Can Girona va informar del lliurament de quatre camions blindats i que en preparaven tres més. En aquell moment treballaven a la fàbrica 1.500 obrers. Els sous s'havien incrementat un 15% i la jornada era de 40 hores setmanals.

---

<sup>15</sup> Jordi Nadal i Xavier Tafunell. *Sant Martí de Provençals*.



El 7 d'agost la Generalitat crea la Comissió d'Indústries de Guerra, i Can Girona és intervinguda i queda sota el seu control. La fàbrica va ser bombardejada en més d'una ocasió (7 i 15 de gener, 18 de març i 15 de juny de 1938).

El 30 de gener del 1939, la *Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil número 2* amb seu a Bilbao, va anunciar que començaria a actuar a Catalunya obligant els comerciants i industrials a reprendre amb normalitat les activitats de les seves empreses. Indústries com Can Girona, La Maquinista, Elizalde, Hispano Suiza, Pirelli o Siemens que havien treballat per encàrrec de la Sotssecretaria d'Armament de la República, van ser intervingudes per la Jefatura de Fabricación de Catalunya. Aquestes empreses van ser tornades als seus amos previ pagament a l'Estat Franquista de les inversions que havia realitzat a les empreses l'Estat Republicà.

Després de la guerra el país quedà devastat. S'havien de refer les vies dels ferrocarrils, les locomotores i els vagons, arreglar els ponts... s'havia de reconstruir tot un país. Tanmateix durant els anys de la postguerra no hi havia diners per invertir en materials ferroviaris: mentre que del 1926 al 1936 s'havien construït 7.126 vagons, 1321 furgons, i 214 cotxes, entre el 1939 i el 1940 es construïren 1507 vagons, 63 cotxes i 63 locomotores. També es va aturar la producció de cotxes, amb la qual cosa l'empresa es tornà a trobar en una situació crítica.

## 2.5. Material y Construcciones S.A (MACOSA)

El 1947 l'empresa estava a l'òrbita del Banco Central de Madrid. Aquell mateix any, el banc fusionarà Can Girona amb Construcciones Devis S.A de València i d'Alcázar de San Juan. El 31 d'octubre de 1947 van fer ampliació de capital, van canviar els estatuts i van modificar la denominació social per la de Material y Construcciones S.A. (MACOSA). Va ser constituïda el 31 de desembre de 1947 amb un capital de 65.000.000 pessetes, i es va inscriure en el Registre Mercantil de Madrid el 14 d'abril de 1948.

L'empresa Construcciones Devis S.A estava especialitzada en la construcció de locomotores i tenia com a president Ignacio Villalonga. La seu social es va establir a Madrid.

Un cop passada l'època autàrquica, als anys 1950 es va produir un espectacular desenvolupament del sector metal·lúrgic. I el 1954 ja era una de les tres empreses siderúrgiques més importants de Catalunya juntament amb Torras i Alts Forns de Catalunya.

La fàbrica de Poblenou tenia una superfície de 215.000m<sup>2</sup> i d'aquests 96.924 estaven coberts. Si l'any 1942 treballaven a la fàbrica 1.750 obrers, el 1963 s'havia arribat fins als 2.037.



L'any 1948 es va construir una nova porta per a l'entrada dels treballadors, i a la dècada del 1950 es va aixecar la xemeneia que avui es troba al carrer Llull amb 65,35 metres d'alçada i l'última xemeneia industrial construïda a Sant Martí.

En aquests anys incorporen com a nau de producció de màquines de tren la que havia estat la Galeria de Màquines de l'Exposició Universal de Barcelona del 1888, coneguda popularment amb el nom de "Nau Waterloo".<sup>16</sup>

Poc sabem de la tasca social de la fàbrica, ja que no tenim referències sobre instal·lacions esportives o culturals pròpies. En canvi, sí que coneixem la construcció d'alguns blocs d'habitatges per als treballadors.

Una de les principals característiques dels territoris productius és la presència d'habitatges per als treballadors. La construcció d'aquests habitatges, pagats en molts casos pels amos de les fàbriques, tenia una doble funció: una actitud protectora envers els treballadors com a forma de fidelització i alhora una manera de controlar les seves accions i actituds en relació a la vida i al treball. Fos com fos, la majoria de les grans empreses van facilitar pisos o cases barates als seus treballadors, cases que normalment estaven molt a prop de la fàbrica o fins i tot dins dels seus propis terrenys. A més dels objectius que acabem de descriure, l'existència de cases obreres donaven vitalitat als barris, i no només vitalitat econòmica, sinó també vitalitat social.

Els amos de Can Girona, l'any 1928 encarregaren a l'arquitecte Joaquim Bassegoda, la construcció de la façana principal al carrer dels Ferrers. Era un edifici de forma rectangular obert a la fàbrica, que ocupava una superfície de 515,90 m<sup>2</sup> i feia cantonada amb carrer Pellaires. Els baixos estaven destinats a magatzems de ferro mentre que les dues plantes superiors estaven destinades a habitatges per als tècnics, contramestre i director. A cada planta hi havia 4 habitatges als que s'hi accedia per dues escales separades. Els habitatges eren d'uns 80m<sup>2</sup>, amb tres dormitoris, menjador, cuina, vàter i una galeria per la part del darrere. Segons ens consta, aquests habitatges van seguir ocupats fins al trasllat de la fàbrica.

Els obrers de Can Girona vivien dispersos pel territori. Hi havia habitatges populars al carrer Pellaires, al costat de l'eix Pere IV i del carrer Marià Aguiló, a Poblenou i alguns vivien en altres zones de Sant Martí.

Ara bé, en el context històric de la dictadura franquista, el règim va fer esforços per demostrar fins a quin punt protegia i s'ocupava de la classe treballadora. Les empreses que demostraven total adhesió al règim i que a més a més tenien una política proteccionista envers els seus treballadors, rebien el títol d'EMPRESA EJEMPLAR. MACOSA va rebre aquest títol el 18 de juliol de l'any 1953.

Arran d'aquest reconeixement, MACOSA va projectar la construcció de 80 vivendes per als seus treballadors. L'any 1954 s'inicià la construcció d'un bloc de pisos amb què

---

<sup>16</sup>Nau de la segona divisió.

configuraven una illa de cases, al carrer Llull, al davant de la fàbrica. Els blocs van ser projectats per l'arquitecte valencià V. Traver Tomàs i es van inaugurar el 1956.

**DOCUMENT 13 a, b, c, d.-** Contracte de lloguer. Arxiu Miguel Moreno.

Tot i que no hem trobat una informació específica, el director de l'empresa, el sr. Vilallonga, va afirmar en una junta d'accionistes que les vivendes serien subhastades entre els treballadors i va afegir *"la información que tengo de cómo viven nuestros obreros hace que demos a este asunto una primordial importancia. Es preciso que acaben de vivir en cuevas, pues yo no se como viviendo así, se puede trabajar satisfactoriamente en los talleres"*<sup>17</sup>

Els pisos, tenien planta baixa i quatre pisos de doble cruïxa, separats per un pati central de 10 metres d'amplada que donava accés a quatre escales: la resta tenia accés pel carrer Llull. Hi havia un total de 80 habitatges amb dos pisos per planta sense ascensor, ja que l'edifici no superava els 12 metres. Cada habitatge tenia una superfície de 60 m<sup>2</sup>, amb 3 dormitoris, cuina, bany amb dutxa, guarda-roba i rebost. A la planta baixa s'hi va ubicar l'economat.

**DOCUMENT 14.-**Fotografia de la inauguració dels habitatges MACOSA. 1956. Prové de l'AHPN, 4741.

La inauguració dels pisos de Materiales y Construcciones S.A., va ser força publicitada, ja que va aparèixer als diaris més importants de l'època i, a més a més, hi van assistir el Governador Civil de Barcelona així com els representants de l'empresa i el capellà de Poblenou. *La Vanguardia* del 9 de juny de 1956 reproduïx el discurs que va fer el senyor Acedo Colunga que té un missatge molt lligat a la política d'aquell moment.

Com dèiem, a la inauguració dels pisos de Materiales y Construcciones hi van assistir el governador civil senyor Felipe Acedo, el representant del Consell d'Administració de l'empresa Ramón Hernández Francés, el mossèn de la parròquia de Santa Maria del Taulat Juan Playá i els obrers que havien de rebre les claus dels pisos.

El governador civil expressa que assisteix a l'acte satisfet per la conducta exemplar de l'empresa que ha seguit les directrius del Caudillo actuant amb esperit de justícia envers els seus treballadors. Quan es refereix a l'empresa i als treballadors parla de "conjunto económico" i deixa clar que el fet que l'empresa hagi construït les vivendes és fruit de l'harmonia, l'honestetat i la complicitat entre els treballadors i els empresaris. Afirmar que després d'un període de dispersió i de necessitats de la classe treballadora, cal que els empresaris rebaixin les seves expectatives econòmiques i creïn vivendes a canvi d'esperit de sacrifici, augment de la productivitat i concretament diu *"la convivencia con el diálogo armonioso fructifica en el trabajo, en la producción, en el sosiego y en actos como este que Dios bendice (...). De esta manera podemos*

<sup>17</sup> *Vida y Trabajo* núm 9. Pàg. 4.

*gritar “¡Viva España!” con el sosiego, con la tranquilidad y al propio tiempo con la alegría de que nos sabemos y nos sentimos españoles en esta gran comunidad de sentimientos puros. “*

**DOCUMENT 15.**-Plànol de pisos. Revista *Vida y Trabajo* núm 21. Arxiu Miguel Moreno.

Antics treballadors de MACOSA, ara ja jubilats, han expressat que Jesús Calvo Martínez que era vicepresident de la secció social del sindicat del metall, regidor del districte VIII de Barcelona, president de l'Assemblea Provincial de mutualitats laborals, Creu de Cavaller de la Orden de Cisneros, va ser la persona que va repartir els pisos de Materiales y Construcciones i que, donada la seva vinculació al règim, la repartició d'aquestes vivendes responia a criteris polítics i no a necessitats específiques dels treballadors.

A l'any 1971, MACOSA es va interessar en la construcció d'habitatges: s'havien comprat terrenys propers a la fàbrica que ara l'Ajuntament permetia requalificar i reparcel·lar. Es van fer diversos projectes, un dels quals afectà el polígon 28 limitat per l'avinguda Diagonal, Provençals, Pujades, Selva de Mar i Lull. De tot l'espai que es va edificar, MACOSA era propietària d'un 37,8% del terreny. Aquesta regulació de l'espai urbà incloïa la desaparició de les 80 vivendes que l'empresa havia construït l'any 1956. Segons ens han explicat alguns veïns, quan es van enderrocar les vivendes de MACOSA a l'any 2007, els treballadors van rebre un pis de protecció oficial al mateix carrer Lull uns números abans.

A començaments de la dècada dels setanta la plantilla tenia 3.000 operaris. I si sumàvem les plantilles dels treballadors de les fàbriques de València, Alcázar de San Juan (Ciudad Real) i les oficines centrals de Madrid arribaven a prop dels 5.000.

Quan l'any 1970 comença la recessió econòmica ja era la segona empresa del sector. En aquest moment l'empresa va decidir orientar les vendes cap a una major exportació, el 25% de la seva producció. Van exportar material a Iugoslàvia, Llatinoamèrica (principalment Argentina), països del nord d'Àfrica, Iran... Però la crisi i la reconversió europea de la siderúrgia, van portar a resultats deficitaris. A tot això s'ha d'afegir la primera guerra Iran-Iraq de començaments dels anys vuitanta que va interrompre les nombroses exportacions que es feien amb aquest país.

Durant la dècada del 1970 va disminuir el nombre de treballadors fins arribar a 1.900.

## **2.6.Mediterránea de Industrias del Ferrocarril S.A (MEINFESA)**

El 15 de desembre de 1988 es va constituir la societat Mediterránea de Industrias del Ferrocarril S.A. A partir del 1 d'abril de 1989 MACOSA cedeix els seus actius industrials, tota la seva plantilla i les seves activitats ferroviàries a MEINFESA a més dels terrenys i la fàbrica de València. Aquesta es fa amb tot el que era MACOSA amb una subrogació de tots els drets i obligacions dels treballadors.

A partir d'aquest moment, segons ABC del 17 de novembre de 1989, MACOSA tindrà com a principal negoci l'immobiliari amb els seus terrenys de Barcelona que en total són uns 200.000 m2 valorats en uns 10.000 milions de pessetes.

El 1981 es van deixar de banda els trens de laminació, tot i que es va seguir produint material mòbil, com les unitats dels trens de rodalies ara ja amb el nom de MEINFESA des del 1989.

**DOCUMENT 16 a, b, c, d.**-Circular d'avís de l'empresa 31 de març de 1989. Arxiu Miguel Moreno.

**DOCUMENT 17.**-Circular de MEINFESA, 26 de març de 1993. Arxiu Ferran Saro.

**DOCUMENT 18.**-Article "La firma MACOSA-Alsthom culmina la reordenación del sector ferroviario". Prové de l'Hemeroteca d'ABC, 17 novembre 1989, pàg. 91.

## 2.7. GEC ALSTHOM IBERICA S.A

La direcció de MACOSA va saber avançar-se a la crisi final del sector a la dècada dels noranta creant MEINFESA en un acord amb la multinacional francobritànica GEC Alsthom. Després arribaria la negociació per tal de fusionar-se amb La Maquinista Terrestre i Marítima i instal·lar-se a Santa Perpètua de la Mogoda.

El mes de desembre de 1989, "GEC Alsthom Iberica S.A" es fa amb el 70% de les participacions de MEINFESA, el 30% restant es quedarà sota el control de MACOSA. El mes de març de 1993 les societats MEINFESA i GEC Alsthom Iberica S.A es van fusionar passant a tenir el nom de "GEC Alsthom Transporte S.A" segons ens diu l'escriptura pública amb data del 29 de març de 1993. Aquesta es va tornar a modificar el 10 de juliol de 1998 on les escriptures l'anomenen "Alsthom Transporte S.A".

La planta de Santa Perpètua va permetre a l'empresa ser molt més competitiva ja que està situada al costat de la línia ferroviària de Barcelona-Vic i molt a prop del traçat d'alta velocitat que uneix Barcelona amb París. Segons l'article de *La Vanguardia* del dissabte 28 de setembre de 1991 *"la futura planta, que tiene previsto facturarmás de 11.000 millones de pesetas anuales, destinarà el 20% de su producción a la exportación, con lo que queda que el grupo francés aspira a colocar el 80% restante en el mercado español"*.

**DOCUMENT 19.**-Article "Alsthom invertirá 26.000 millones". Prové de l'Hemeroteca de *La Vanguardia*, 28 setembre 1991, pàg. 60.

Totes aquestes subrogacions i fusions no afectaren la categoria i drets dels treballadors. El treballador de MACOSA, Ferran Saro explicà com ell va demanar una excedència de quatre anys a MACOSA, la va renovar amb MEINFESA i la va tornar a

renovar amb Alstom sense cap tipus de modificació o complicació. Per tant, en cas que els ex-treballadors hagin de tractar amb la seva empresa, ja sigui per qüestions com jubilacions, malalties, etc,.. Alstom, és legalment responsable tal i com ho hauria estat MACOSA si hagués continuat existint.

L'empresa va tancar les portes el 1993 i només se'n conserva la xemeneia del carrer Llull i la Torre de les Aigües. L'any 1994 va marxar de Poblenou. Els grans solars de MACOSA van donar pas a tres nous espais separats pel carrer Selva de Mar. Un conjunt d'habitatges d'alt nivell amb un gran parc promoguts per l'empresa Hines, on hi ha també un conjunt d'oficines, un hotel i el centre comercial Diagonal Mar, un conjunt d'habitatges socials i un hotel, envoltats per un espai verd on es troba la Torre de les Aigües i l'antiga nau de la Sala de Vàlvules i una part del conjunt d'habitatges del Front Marítim.

L'1 de maig de 2001 es va col·locar una placa dedicada al moviment obrer i a les organitzacions sindicals CCOO i UGT.

MACOSA es va centrar en el desenvolupament de la seva producció en els sectors de material ferroviari, transport de les persones i equips industrials i siderúrgics. L'empresa va seguir l'evolució de les diferents tecnologies aplicades als camps específics de les seves activitats d'acord amb els seus propis recursos, alhora que mantenia un intercanvi permanent de tecnologies amb d'altres col·laboradors.

**DOCUMENT 20.**-Tríptic *150 anys de La Maquinista i MACOSA*. Prové de la Fundació històricosocial de La Maquinista terrestre i Marítima i de MACOSA.

### 3.ELS VESTIGIS ARQUITECTÒNICS DE CAN GIRONA

#### 3.1. La Torre de les Aigües

A finals del segle XIX, Barcelona i el seu entorn, tenien escassetat d'aigua. L'any 1855 una màquina de 50 cavalls, funcionant dia i nit va treballar a la zona del "Pozo Sajón" traient aigua i fent anàlisis químiques amb uns molt bons resultats. La situació es va veure agreujada els anys 1875 i 1876 per una gran sequera, per això calia trobar una solució. Un grup de persones emprenedores<sup>18</sup> es van plantejar fer un estudi de les aigües que hi havia a la zona de Sant Martí de Provençals i de les necessitats que tenia la ciutat de Barcelona i rodalies. Amb l'estudi van comprovar que una població d'uns 500.000 habitants disposava d'uns 19,55 litres d'aigua per habitant i dia quan la quantitat recomanada era de 200 litres. Altres ciutats europees tenien quantitats molt diferents, com el cas de Marsella que disposava de 420 litres, Roma amb 1.000, París o Glasgow en tenien 200.

Davant d'aquesta situació límit es va crear, el febrer de 1881, la societat *Compañía General de Aguas de la Ladera Derecha del Besós*. La companyia va començar amb un capital de 2.500.000 pessetes repartit en 10.000 accions a 250 pessetes la unitat.<sup>19</sup> A més a més, amb les anàlisis fetes pel laboratori del professor Josep Canudas, es va dictaminar que en aquests terrenys hi havia un gran corrent d'aigua de molt bona qualitat *"... con todos los anteriores detalles se ve que, respecto a la potabilidad del agua y a su caudal, no queda la menor duda, y que tocante a las garantías que ofrece su permanencia con las que, en general promete todo río de aguas permanentes, cuyos estiajes son apenas señalados por una disminución que puede alterar su modo de ser en las aplicaciones a que se le sujete, es lo que precisamente viene a apoyar en bien de la resultante del proyecto"*.<sup>20</sup>

S'havia arribat a l'acord de que durant el primer any els membres del consell no tindrien cap tipus de retribució. I durant aquest període l'aigua s'hauria de repartir a la ciutat i la seves rodalies. La companyia preveia arribar a proporcionar uns 38,22 litres, quantitat encara insuficient, però que representava el duplicar la disponibilitat d'aigua per habitant. Amb aquestes quantitats, s'asseguraven vendre la totalitat de l'aigua. Agafaven l'aigua del marge dret del riu que estava limitat pels carrers Curtidors, Corders, Wad-ras, Mayor del Taulat i Herreros. A l'agost de 1881, *La Vanguardia* ja publicava un article parlant de com avançaven les obres. La torre en aquell moment ja tenia 25 metres d'alçada.

**DOCUMENT 21.-** Prové de l'Hemeroteca de *La Vanguardia*, 22 juny 1882, pàg. 6.

<sup>18</sup> El farmacèutic, químic i investigador sobre la qualitat de l'aigua Josep Canudas i Salada va ser el president, l'industrial Xavier Camps i Puigmartí el director gerent i Pere Falqués i Urpí director facultatiu i tècnic responsable de les infraestructures de l'empresa.

<sup>19</sup> Revista *Icària* núm. 17, pàg. 17.

<sup>20</sup> AHCB, Compañía General Anónima de Aguas de Barcelona Ladera Derecha del Besós, *Memoria del Consejo de Administración para la inauguración de las obras*, 1881.

El dimecres 21 de juny de 1882 s'inaugurava amb la presència d'importants personalitats de la ciutat com el canonge Villalonga, el tinent d'alcalde Joan de Maza, un delegat del capità general, el cap de la secció de Foment del Govern Civil, el general del cos d'enginyers, els presidents de les associacions d'arquitectes i de mestres d'obres, l'enginyer químic de l'Ajuntament, representants de la premsa...

El conjunt que s'inaugurava estava format per diverses seccions com la de maquinària (màquines, bombes i generadors), les conduccions, els treballs hidràulics (pous, galeries...), la torre amb un dipòsit d'aigua i la secció del vapor amb la xemeneia.<sup>21</sup>

A principis de l'any 1884 en un ple de l'Ajuntament arribà una proposició per comprar més aigua a la companyia. L'empresa funcionava molt bé. Per contra els industrials de la zona no volien concedir més aigua a la ciutat ja que la necessitaven per a les seves indústries i van fer saber la seva opinió al Ministeri de Foment (1885).

A partir d'aquest moment començaren els problemes per la companyia. El fracàs en els objectius portaren la venda de l'empresa a la societat anglesa "Barcelona Besòs Waterworks Company Ltd" i aquests, l'any 1895 la van vendre a la "Societat General d'Aigües de Barcelona". Aquesta va ser la que va aconseguir explotar l'aigua per ús industrial exclusivament. El dia 3 de juliol de 1888 *La Vanguardia* parla d'una notícia apareguda al diari *La Gaceta* on es publica un edicte del jutjat de Primera Instància del Districte declarant que estan en fallida.

Els problemes es multiplicaven i el 13 de gener de 1890 es va conèixer la notícia del suïcidi del principal promotor de l'empresa Francisco Javier Camps i Puigmartí que es va llançar al buit des de la Torre de les Aigües. Aquell mateix any, el dia 30 de maig, l'Ajuntament feia lectura de l'informe del Ministeri de Foment que deia que l'aigua que s'estava subministrant no era potable. I el 26 de juny es prohibia regar els jardins amb aquestes aigües. L'empresa havia estat funcionat 9 anys.

**DOCUMENT 22.-** Prové de l'Hemeroteca de *La Vanguardia*, 30 maig 1890, pàg. 3.

Durant la Guerra Civil, la Torre de les Aigües va ser protagonista dels esdeveniments de forma molt activa. Va ser refugi antiaeri ja que la part inferior era molt ample i proporcionava prou espai per poder amagar a moltes persones i fins i tot deixar els matalassos d'un dia per l'altre. També va ser un lloc estratègic important per la seva alçada, va tenir una bateria antiaèria tipus 512, formada per tres peces Oerlikon de 20 m/m fabricades a Suïssa.<sup>22</sup> La seva missió era protegir la fàbrica i tot el front litoral dels atacs de l'aviació feixista. Durant la rehabilitació es van trobar restes d'impactes rebuts durant aquells anys.

<sup>21</sup>*La Vanguardia* dijous 22 de juny de 1882.

<sup>22</sup>A. VILANOVA i E. SIMÓ, "Rehabilitació del conjunt de la Torre de les Aigües del Besòs i l'antiga Casa de Vàlvules (1880-1882)", *Col·legi d'Arquitectes de Catalunya i Agrupació d'Arquitectes per a la defensa i la intervenció en el patrimoni arquitectònic*, pàg. 7.

### 3.2. Arquitectura de la Torre de les Aigües

La construcció d'aquesta torre va ser una iniciativa empresarial que tenia com a objectiu aprofitar l'aigua del cabal subterrani del riu Besòs i proporcionar aigua a la ciutat de Barcelona i a les seves rodalies. La societat es va constituir el 17 de febrer de 1881. Entre els seus membres podem destacar a Xavier Camps que era el director gerent i Pere Falqués que, en aquell moment, era l'arquitecte municipal de Sant Martí de Provençals i seria el director facultatiu, és a dir, el responsable dels projectes arquitectònics de l'empresa.

El projecte general de l'obra de construcció de la torre destacava que havia de tenir més de 80 metres d'alçada sobre el nivell del mar, amb dos dipòsits i amb accessoris i aparells annexos que estarien situats a l'edifici del costat, conegut amb el nom de la Casa de les Vàlvules. Aquí es situarien les bombes d'impulsió. Aquestes funcionaven gràcies a dues calderes de vapor procedents de la casa Alexander Germans situades en una nau propera amb una xemeneia. Aquesta nau va ser enderrocada la dècada dels 50 del segle XX.

La torre es va construir fent servir el maó ceràmic massís tant en les voltes catalanes de les escales i els replans interiors, com en el cilindre estructural o en els contraforts interiors.<sup>23</sup>

La previsió era que en 24 hores, podien passar pels dos dipòsits més de 100.000 metres cúbics d'aigua. Un d'aquests estava situat a una alçada de 40 metres i l'altre a 80. Finalment la torre va ser construïda amb 63 metres d'altura i amb un únic dipòsit.<sup>24</sup>

L'estructura interior presentava grans columnes i parets molt sòlides amb corbes que donaven una imatge d'elegància a la construcció, sense deixar de banda en cap moment la tradició de la construcció catalana del moment. És a dir, la presència de la volta catalana i la utilització del maó ceràmic vist. Tant la construcció com els materials havien de ser de primera qualitat ja que havien de resistir la força de l'aigua, la pujada i baixada d'aquesta, la impulsió de la força mecànica del bombeig, la gravitació dels pesos...

L'aigua impulsada per les bombes entrava a través d'una galeria i remuntava per l'ull central de la torre fins a arribar al capdamunt del dipòsit, on s'abocava a l'interior del dipòsit. La canonada de baixada es trobava a uns centímetres sobre el colador de ferro disposat al fons del dipòsit. La seva funció era evitar l'entrada de qualsevol cos estrany. Com és lògic, el dipòsit complia totes les mesures de seguretat establertes per garantir la qualitat de l'aigua i mantenir la temperatura correcta per facilitar el funcionament del sistema d'impulsió i descens.

<sup>23</sup> VILANOVA i SIMÓ, "Rehabilitació del conjunt de la Torre de les Aigües", pàg. 3.

<sup>24</sup> Revista *Icària* número 17, pàg. 25.



Encara que la seva funció inicial no va tenir èxit, l'any 1922, Can Girona, que estava situada al costat, comprà les instal·lacions per tal d'incorporar-les en els seus processos industrials, especialment, per al refredament del tren de laminació.

A partir d'aquell moment i fins i tot avui dia, la torre és un símbol de Can Girona i de l'època industrial del Poblenou. A l'abril del 2001 es va fer un homenatge als seus treballadors que van descobrir una placa commemorativa.

Durant els anys 2010-2012 es va dur a terme la rehabilitació de la Torre de les Aigües i la Casa de les Vàlvules. La rehabilitació ha intentat posar en valor les dues construccions de l'arquitecte Pere Falqués sense malmetre les restes que queden del complex industrial. Un acord signat entre l'Ajuntament de Barcelona i la Societat General d'Aigües de Barcelona va encarregar el projecte als arquitectes Antoni Vilanova, Eduard Simó, Joan Olona i la historiadora Mercè Tatjer. El projecte era intervenir en les façanes interiors i exteriors, en la reparació de les voltes, escala i passera, en la renovació de la coberta, en les noves escales de cargol per la comunicació interior i en la Casa de les Vàlvules.<sup>25</sup> En aquests moments s'està treballant per tal d'oferir un centre d'interpretació que posi en valor la història i els records de MACOSA.

**DOCUMENT 23.-** "Poblenou rinde homenaje a los trabajadores de MACOSA". Prové de l'Hemeroteca de *La Vanguardia*, 30 abril 2001, "Vivir en Barcelona", pàg. 3.

**DOCUMENT 24.-** Fotografia de la Torre de les Aigües. Prové de l'AMDMS, núm. registre 737.

### 3.3. La Torre de les Aigües i l'Art

Poblenou recorda el seu passat industrial amb els vestigis que podem trobar passejant pels seus carrers, en els homenatges que en fan els seus treballadors descobrint una placa commemorativa... Però també ho recorden diferents artistes que representen a les seves obres la Torre de les Aigües. Alguns d'aquests artistes son: Calsina, Francès Gironés, Neus Martín Royo, Andreu Mitjans, Subirachs o Miquel Vilà, entre d'altres.

Ramon Calsina neix a Poblenou l'any 1901 i mort el 1992 en ple canvi del seu estimat barri, concretament al carrer de Castanys. Precisament la plaça on està ubicada la Torre de les Aigües està dedicada a ell. Aquest artista reconeixia que la seva infantesa va ser trista i que els seus records queden reflectits a la seva obra: la sopera de l'escudella, la platja de la Mar Bella, la Torre de les Aigües, el gasòmetre de la platja, els terrats, els nens jugant al carrer, el pa relacionat amb l'ofici de la família... Era fill de forners, aquells mateixos que retratava junt amb obrers, pobres, miserables, marginats... La seva obra es considera realista i objectiva en què hi domina molt bé la tècnica. Jugava amb la llum i els colors irreals afegint-hi una constant denúncia social.

<sup>25</sup> VILANOVA i SIMÓ, "Rehabilitació del conjunt de la Torre de les Aigües", pàg. 8.

Josep Maria Subirachs neix a Poblenou l'any 1927, en concret al carrer Pere IV. El seu pare era obrer d'una fàbrica de tint, per tant el seu origen era humil fet que el va portar a deixar els estudis molt d'hora. Des del principi va treballar en feines relacionades amb els seus interessos artístics com el d'aprenent en un taller de daurador o en un d'imatgeria religiosa. L'any 1947 entra a treballar al taller de l'escultor Enric Casanovas, també del Poblenou. Aquesta influència i la de la seva infantesa es mostrarà en moltes de les seves obres tant per la seva inspiració industrial com per la representació de la Torre de les Aigües a les seves obres.

Neus Martín Royo neix a Poblenou l'any 1968 al carrer Marià Aguiló, zona a la que continua molt unida ja que hi té el seu taller on pinta. Es pot considerar una pintora realista. Tal i com ella reconeix en un article de *La Vanguardia* del 21 de novembre de 1999, la seva obra és un homenatge i una reivindicació de la memòria de la ciutat industrial que ella va conèixer. La forma que té de treballar la llum i els colors són els que donen la sensació de desolació i soledat. També destaca en el mateix article com qualsevol objecte es pot convertir en art. I és que les seves pintures sempre han volgut reflectir allò que l'envolta, els seus sentiments, el que viu i coneix.

**DOCUMENT 25.-** “La pintora de la memoria de Poblenou”. Prové de l'Hemeroteca de *La Vanguardia*, 21 novembre 1999, “Vivir en Barcelona”, pàg. 4.

### 3.4. Les xemeneies industrials

L'aparició de la màquina de vapor va portar associada l'aparició d'una nova construcció que donava una tipologia industrial nova: la xemeneia. Aquesta va adquirir per si mateixa un valor cultural i patrimonial indiscutible. Les primeres que es van construir durant el segle XIX van ser seguint el model anglès i francès ja que es tenia contacte amb ells amb la compra de màquines. En un primer moment podien trobar xemeneies adossades a d'altres edificacions, posteriorment aïllades però més baixes del que es va fer habitual més endavant. La persona responsable de construir-la era el que s'anomenava el mestre d'obres.

A l'hora de construir una xemeneia s'havia de fer un gran fonament, a base de morter, en funció de l'amplada i l'alçada. Aquests dos factors també depenien de la potència de les màquines. Era fonamental l'alçada per aconseguir un bon tiratge.

L'alçada venia donada per agents externs com serien la ubicació de la fàbrica, els edificis que l'envolten, els vents d'aquell indret, el tipus de caldera... Alguns dels aspectes que determinen l'estabilitat d'aquestes construccions són la capacitat de resistir el seu propi pes i la resistència al vent.

El tiratge es basa en la llei física segons la qual l'aire calent (fum) pesa menys que l'aire fred, i per tant aquest sempre puja. Per aquest motiu les xemeneies sempre tenen la

base més ampla que la sortida. Com més alçada tinguin més s'estreny el diàmetre per evitar que el fum es refredi i no surti tan ràpidament.

La forma de la majoria de les xemeneies és circular. També la podem trobar quadrada o bé octogonal. El procés constructiu es porta a terme amb un mínim de quatre operaris: dos al peu de la xemeneia preparant el morter i els maons i fent arribar amb sistemes de politges aquests materials a la resta de treballadors.

Les xemeneies es construïen en trams de terra cuita fets a les bòbiles segons la mida de cada xemeneia i totalment verticals. Les parts d'una xemeneia són:<sup>26</sup>

- Base: suport del fust a terra i entrada dels fums de combustió.
- Fust: tub generalment de tipus troncocònic.
- Brides: cercols de ferro colat que estrenyen l'estructura per a mantenir la rigidesa del fust front a les esquerdes.
- Escales: normalment per la part interior però també les trobem per l'exterior. Permetien l'accés al collarí per a procedir al seu manteniment i reparació.
- Collarí: remat del fus a la part superior.
- Plataforma superior: construcció metàl·lica a la part superior del fust. Tenia la finalitat de fer més còmodes les tasques de manteniment del collarí i facilitar-ne la reparació.

### 3.5. La xemeneia de Can Girona

La xemeneia junt amb la Torre de les Aigües són els dos únics elements del gran conjunt industrial que queden avui dia en peu.

La xemeneia es troba al carrer Llull. Va ser una xemeneia construïda amb peces de formigó. Té una planta decagonal amb una base prismàtica i un fust en forma de tronc de piràmide que remata el collarí amb una sèrie d'anells superposats.

Actualment és la xemeneia més alta de la ciutat (65,35 metres) i l'última xemeneia industrial construïda a Sant Martí. La seva rehabilitació va costar uns 600.000€ ja que és un procés molt complex. Quan una xemeneia com aquesta deixa de funcionar i no circula pel seu interior calor és habitual que es comenci a escardar i a més a més un altre problema que s'hi afegeix és la influència dels vents en la seva estabilitat.

Està catalogada com a Bé Cultural d'Interès Local encara que la seva situació actual continuï essent un espai residual dins del barri sense cap senyalització que expliqui la importància que va tenir en la història de Sant Martí.

No hi ha dubte que la revolució industrial va produir un important impacte en el territori donant lloc a un nou paisatge. Entre els elements més importants a destacar tenim les xemeneies: totes elles representen la causa de la contaminació que

<sup>26</sup> <http://visualiplastica.galeon.com/partsde.htm>

provocaven i també una peça arquitectònica que trobem en el segle XXI a les nostres ciutats com a símbol d'aquella època industrial.

Quines van ser i continuen sent les principals característiques d'aquestes xemeneies? Entre d'altres destacarem les següents:

- La xemeneia com a element funcional: era indispensable pel bon funcionament de les fàbriques.
- La xemeneia com a símbol identificatiu d'una zona industrial: quan pensem en una zona industrial un dels elements que ràpidament ens ve a la ment és la xemeneia. En aquella època era sinònim d'innovació, de treball i d'avenç econòmic.
- La xemeneia com a punt de referència en el paisatge industrial: per la seva alçada era i és un punt de referència per qualsevol a l'hora d'orientar-se.
- La xemeneia com a testimoni i senyal d'identitat: representa la memòria del desenvolupament econòmic, dels avenços tecnològics, de les dures condicions de treball, dels moviments socials... Ajuda a mantenir viu el record d'una societat que va ser emprenedora i que va viure moments de canvi en condicions molt dures.
- La xemeneia com a element de contemplació: així com altres elements industrials s'han pogut reaprofitar per altres usos com és el cas de les naus, les xemeneies, per les seves dimensions d'amplada fan que sigui més complicat trobar una funció concreta. Per aquest motiu acaben sent un element de la via pública per a ser contemplats com si d'una escultura es tractés.

El cadastre de 1992 revela la presència de 47 xemeneies a l'àrea del Poblenou. Si fem un estudi de la ubicació d'aquestes observarem una alta concentració al carrer Pere IV, al nucli antic del Poblenou i a l'antic barri de la Plata.

El cadastre de 2006 parla de 30 xemeneies i en el de 2010 se'n contemplen 26. El manteniment d'aquestes és elevat i la seva adaptació a les noves edificacions resulta complicat. Seria lògic que les noves construccions s'haguessin adaptat a les xemeneies ja existents, però no sempre ha estat així. Podem trobar diferents models:

- La xemeneia associada a un conjunt: com seria el cas de "Ca l'Aranyó".
- La xemeneia aïllada que també podria ser de dos tipus:
  - Associada a un espai públic com la dels jardins de Margarida Comas.
  - Abandonades entre mig de noves edificacions com és el cas de Can Girona.

**DOCUMENT 26.-** Fotografia Xemeneia. Prové de l'AMDMS, núm. registre 398.

**DOCUMENT 27.-** Fotografia Xemeneia i Torre de les Aigües. Prové de l'AMDMS, núm. registre N637.

### 3.6. El Districte de Sant Martí sense MACOSA

**DOCUMENT 28.-** Carta de la coordinadora d'entitats de Poble Nou, 6 de desembre de 1983. Arxiu Ferran Saró.

La modernització de l'espai urbà a Sant Martí ha contribuït a l'enderrocament de la major part de les fàbriques que durant tants anys, més d'un segle, han donat sentit a un poble primer i un barri després.

Avui dia l'únic vestigi que queda de moltes de les fàbriques és la xemeneia. En el cas de MACOSA es tracta d'una gran torre de 65,35 metres que durant anys ha allunyat el fum de la fàbrica dels ciutadans i que ara ja només presideix la vida urbana des de les altures per recordar-nos a tots que Sant Martí va tenir un passat.

Deixant de banda la xemeneia i la Torre de les Aigües, ja no queda cap més estructura del que va ser MACOSA. La fàbrica va deixar un buit de 34 hectàrees que es van reordenar a partir de les directrius establertes a la Modificació del Pla General Metropolità al 1992. El Pla General Metropolità es va modificar per fer possible la transformació urbanística del Poblenou amb la finalitat de crear un districte modernitzat. Es tractava de reorganitzar i reurbanitzar el territori per dotar-lo de nous serveis tant per a les indústries com per als ciutadans. A més era clar que l'empresa tradicional estava en vies de desaparició i donat el caràcter industrial del barri, calia substituir-la per nous models d'empreses i de processos productius, principalment aquells basats en les tecnologies de la informació, les comunicacions i activitats relacionades amb la recerca, el disseny, l'edició, la cultura i l'activitat multimèdia.

La construcció del ferrocarril havia aïllat el barri del mar, i el procés de degradació que va viure durant els anys de la industrialització es deu principalment a aquest fenomen. L'espai entre la via i el mar havia esdevingut una terra de ningú on van proliferar les barraques i les formes de subsistència marginals i precàries. Per tant calia reubicar a les famílies que es trobaven en situacions de marginació social i recuperar aquests espais per a la ciutat.

L'existència, encara que parcial, de la malla de l'eixample de Cerdà, va permetre la prolongació de carrers que propiciaven l'enllaç amb la resta de la ciutat i aquesta situació de Poblenou entre el centre i el seu costat oriental, la seva història industrial, i la bona accessibilitat, asseguraven la viabilitat d'aquest nou projecte.

Totes aquestes actuacions van anar precedides de la construcció de la Vila Olímpica i el front de mar, així com de la construcció de la Ronda Litoral. Així doncs, l'any 1992, no només seria l'any de les Olimpíades, seria també l'any de naixement d'un nou Poblenou preparat i pensat per afrontar el segle XXI.

Al nou espai urbà s'hi van construir oficines, comerços, es van destinar 15 hectàrees a zona verda, vivendes socials, vivendes de luxe, hotels i el centre comercial més gran d'Europa. Tanmateix com van viure aquesta transformació els habitants de Poblenou?

Per començar, la reorganització i remodelació del barri van comportar l'enderrocament de molts habitatges. Aquests veïns van ser instal·lats en altres barris, lluny del que havia estat el seu Poblenou. Per altra banda, la renovació del teixit econòmic del barri, ha deixat molta gent sense feina i els joves del barri, que sempre havien pogut treballar prop de casa, ara no els queda més remei que marxar.

**DOCUMENT 29.-** “El frente marítimo y MACOSA”. Prové de la revista Fòrum, 2000. Arxiu Ferran Saro.

